

пільстві таким чинником стає знання. Е. Тоффлер зазначає: «У минулому земля, праця і капітал були ключовими елементами виробництва. Завтра – а в багатьох галузях промисловості це завтра вже настало – інформація стане головною складовою» [4,38].

Отже, характерними ознаками освіти на сучасному етапі є функціонування освіти у формі найрізноманітніших соціальних інститутів становлення та утвердження ринкових механізмів, формування та розвиток ринку освітніх продуктів і послуг; глобальність як відмінна риса нової освітньої системи та процесів її становлення; формування освітньої системи як системи творення відкритого, гнучкого, індивідуалізованого знання, що стає фактором економічного зростання країни.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Даниэл Белл [Текст] Пер. с англ. / Иноземцев В. Л. (ред. и вступ. ст.).- М.: Academia, 2004. – 788 с.
2. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке.: Пер. С англ.: – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004.- 272 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://209.85.129.132/search/>
3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2007. – 14 лютого. – № 28.
4. Тоффлер Э. Третья волна / Э Тоффлер [Текст]. – М.: ООО «Фирма «Изд-во АСТ», 1999. – 776 с.
5. Vzdělávání pro konkurenceschopnost Verze k 9. 6. 2010 / Provedení dokument k Operačnímu programu [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.msmt.cz>
6. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Washington.: World Future Soc., 1983.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2010 р.

УДК 316.346.32-053.6

Скидан С. О.

доктор пед. наук, професор

Криворізький економічний інститут

ДВНЗ «Київський економічний університет ім. В. Гетьмана»

СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДОБИ

Статтю присвячено дослідженню проблеми соціалізації студентської молоді в інформаційну добу. На основі теоретичного аналізу наукової літератури визначено характерні риси й особливості процесу соціалізації сучасного студентства, роль і місце в цьому процесі інформаційних комунікацій. Розкрито специфіку інформаційних комунікацій як особливого інституту соціалізації.

Ключові слова: *соціалізація, інститут соціалізації, соціальність, інформаційні комунікації.*

Статья посвящена исследованию проблемы социализации студенческой молодежи в информационную эпоху. На основании теоретического анализа научной литературы определены характерные черты и особенности процесса социализации современности.

Педагогіка вищої та середньої школи. – 2011. – Вип. 31.

менного студентства, роль и место в этом процессе информационных коммуникаций. Раскрыта специфика информационных коммуникаций как особенного института социализации.

Ключевые слова: социализация, институт социализации, социальность, информационные коммуникации.

In article is devoted to the topical problem – research of pedagogical bases of students' socialization by informational communications. By means of theoretical analysis of scientific papers here determined the essence and specificity of students' socialization by informational communications as the institute of socialization, students as a special social group.

Key words: socialization, sociality, the institute of socialization, informational communications.

Особливості сучасного соціально-політичного й економічного розвитку нашої країни висунули на перший план питання активізації людського фактора, цілеспрямованого формування соціально активної особистості. За умов переходу до новітнього інформаційного суспільства, у якому базою соціального й технічного розвитку є інформація, система освіти має вирішити принципово нову глобальну проблему: підготовки людини до життя й діяльності в умовах інформаційного світу. Вирішального значення набуло питання соціалізації молоді, особливо такої прогресивної соціально-демографічної групи, як студентство.

Фактично проблема соціалізації студентської молоді набула сьогодні міждисциплінарного характеру, її окремі аспекти розробляються в рамках філософії, політології, соціології, психології, педагогіки.

Різні аспекти соціалізації були предметом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як Г. Андреева, М. Вебер, Я. Гилінський, Е. Гідденс, Дж. Дьюї, Е. Дюркгейм, В. Зеньковський, І. Кон, М. Лукашевич, А. Маслоу, В. Москаленко, А. Мудрик, Б. Паригін, Т. Парсонс та інші. Зокрема до проблем соціалізації молоді зверталися Ю. Волков, В. Добренков, А. Ковальова, Ж. Тощенко, В. Шаповалов.

Студентська проблематика в соціалізаційному аспекті розглядалася в дослідженнях Б. Ананьєва, В. Андрющенка, Л. Гордіна, Ю. Загороднього, М. Карпенка, В. Курила, В. Лісовського, Н. Осипова, Н. Рейнвальд, С. Савченка та інших.

Водночас, у вітчизняному педагогічному дискурсі наукові роботи не висвітлюють достатньо глибоко закономірності й етапи соціалізації студентської молоді в умовах інформаційної доби.

Узагальнювальний аналіз наукових досліджень стосовно проблеми соціалізації студентської молоді дозволив виявити об'єктивно наявні протиріччя між: а) традиційним підходом до питання соціалізації, зокрема студентства, та сучасними вимогами до організації соціалізаційної роботи з молоддю, що вимагають обізнаності молоді в соціально-політичному, культурному, економічному житті своєї держави, визначення власного місця у структурі суспільства як активного суб'єкта; б) загальною тенденцією

людства до глобалізації, відповідним зростанням впливу інформаційних технологій на життєдіяльність, процеси соціалізації окремого індивіда, групи, країни й людства в цілому та неоднорідними рівнями реальної обізнаності, інформованості студентської молоді України у сфері інформаційних комунікацій.

Мета публікації – розкрити особливості соціалізації студентської молоді в умовах інформаційної доби.

Загальновизнаним у психолого-педагогічній літературі є взаємозв'язок понять «соціалізація» і «формування особистості». Зазначимо, що найчастіше в науковій літературі поняття *формування особистості* вживається, коли мається на увазі єдність об'єктивних умов і суб'єктивних факторів, що цілеспрямовано впливають на процес становлення й розвитку особистості.

Поняття *розвиток особистості* характеризує послідовність і поступовість змін, що відбуваються у свідомості й поведінці особистості, *виховання* пов'язане із суб'єктивною діяльністю, з виробленням у людини певного уявлення про навколишній світ [1; 6; 8].

Категорія «соціалізації» вбирає розвиток індивідуальності, формування й виховання особистості, однак не вичерпується ними.

Власне сам термін «соціалізація» вперше було використано у значенні «усуспільнювання» землі, засобів виробництва тощо в політичній економії (П. Пеккер).

У вітчизняній науці засновником теорії соціалізації (соціального виховання) по праву вважається психолог і педагог В. Зеньковський, який вбачав її суть й основне завдання «в розвитку соціальної активності, смаку до соціальної діяльності, у вихованні духу солідарності, здатності піднятися над особистими егоїстичними задумами» [6, с. 10].

Сьогодні термін «соціалізація» (від лат. *socialis* – суспільний) використовується для позначення процесу, за допомогою якого люди навчаються відповідати соціальним нормам. Соціалізація робить можливими продовження існування людства й передачу його культури від покоління до покоління [1, с. 430-431].

Соціалізація може розглядатися і як процес, і як результат. Соціалізація «як процес – це особливості соціального становлення особистості. Соціалізація як результат – характеристика соціального становлення людини відповідно до її віку чи рівня розвитку» [13, с. 274].

У соціально-педагогічній науці існує два основних підходи до розуміння суті соціалізації. Прибічники першого (Дж. Балантайн, М. Вебер, Т. Парсонс та інші) вважають, що зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб його члени успішно оволодівали суспільними ролями, брали участь у політичній, економічній, комунікативній, виробничій та інших видах суспільної діяльності. У своїх роботах вони характеризують людину як об'єкт соціалізації.

Прибічники другого підходу (Дж. Мід, Б. Паригін, М. Рожков та інші) розглядають людину не лише як об'єкт, а і як суб'єкт соціалізації, оскільки, на їхню думку, саме з позицій суб'єкта індивід засвоює соціальні норми й цінності суспільства, попередній суспільний досвід. Дослідники вказують на те, що будь-який індивід не лише адаптується до вимог суспільства, а й бере активну участь у процесі соціалізації.

Сьогодні існує велика кількість робіт, присвячених вивченню зарубіжних і вітчизняних концепцій соціалізації [2; 4; 5; 7; 11]. Застосовуваннями логіко-семантичний аналіз, з одного боку, дозволить визначитися в єдиному понятійному просторі, а з іншого – виявити ті специфічні характеристики, що окреслюють особливості процесу соціалізації саме в такій специфічній соціально-демографічній групі, як студентство. Розкриті аспекти уможливають визначитися в підходах до розуміння соціалізації, що склали фундаментальну основу вітчизняних і зарубіжних соціалізаційних теорій.

На нашу думку, для розуміння сучасних аспектів проблем соціалізації студентської молоді доречним є трактування цього процесу в суб'єкт-суб'єктному руслі, оскільки в рамках такого підходу соціалізація вказує не лише на відповідність людини соціальним вимогам, а й на процес становлення людської індивідуальності, що більш відповідає сучасним реаліям. У своєму твердженні ми спираємося на «Педагогічний енциклопедичний словник» (2003), у якому сутність сучасного процесу соціалізації тлумачиться через «поєднання пристосування (адаптації) і відокремлення людини в умовах конкретного суспільства» [10, с. 267].

На думку І. Кона, багатозначний термін «соціалізація» означає «сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює й відтворює певну систему знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства. Соціалізація містить не лише усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання в широкому розумінні слова), але й стихійні, спонтанні процеси, що так чи інакше впливають на формування особистості. Виховання є головним і визначальним початком соціалізації. Ядро виховання складає процес передачі накопичених минулими поколіннями знань і культурних цінностей, тобто освіти. Освіта, у свою чергу містить, по-перше, відносно спеціалізоване й більш чи менш формалізоване за своїми методами навчання, і по-друге, більш широку за своїми цілями просвіту, пропаганду й розповсюдження культури, що припускає тією чи іншою мірою самостійний і вільний вибір індивідами переданої інформації» [8, с. 22].

А. Мудрик, трактуючи соціалізацію як «розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння й відтворення культури, що відбуваються під час взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими й цілеспрямовано створеними умовами життя на всіх вікових етапах» [9, с. 9], тим самим процес соціалізації характеризує як «сукупність чотирьох складових: 1)

стихійної соціалізації людини у взаємодії й під впливом об'єктивних обставин життя суспільства, зміст характер і результати якої визначаються соціально-економічними й соціокультурними реаліями; 2) відносно спрямованої соціалізації, коли держава вживає певних економічних, законодавчих, організаційних заходів для вирішення своїх завдань, що об'єктивно впливають на зміни можливостей і характер розвитку, на життєвий шлях тих чи інших соціально-професійних, етнокультурних і вікових груп; 3) відносно соціально контрольованої соціалізації (виховання) – планомірного створення державою й суспільством правових, організаційних, матеріальних і духовних умов для розвитку людини; 4) більш чи менш свідомої самозміни людини, яка має просоціальний, асоціальний чи антисоціальний вектор, залежно від індивідуальних ресурсів і відповідно до об'єктивних умов життя чи всупереч ним» [9, с. 15].

Таким чином, здійснений аналіз соціально-педагогічної літератури з питань соціалізації дозволяє витлумачувати процес соціалізації як динамічний процес, змістом якого є входження людини до соціуму та становлення її особистості, що забезпечується інтегрованістю індивіда в суспільство й водночас його соціальною автономізацією.

Під соціалізацією студентської молоді найчастіше розуміється процес становлення й розвитку й усієї соціально-демографічної групи (студентства), й окремо кожного студента від початку його навчання у вищому навчальному закладі до переходу до іншої соціально-демографічної групи. При цьому процес соціалізації розглядається як процес активного засвоєння студентами системи соціальних норм, цінностей і перетворення їх у власну систему соціальних установок, ціннісних орієнтацій, які забезпечують гармонійне входження до реального суспільного життя, що вимагає засвоєння, оброблення й подальше творче втілення соціокультурного досвіду на певному історичному етапі розвитку суспільства.

Цікавою нам видається думка С. Савченка про необхідність розглядати соціалізацію студентства не як двобічний, а як трибічний процес, у якому поряд з традиційними процесами – засвоєнням і відтворенням соціального досвіду з'являється новий аспект – інноваційна діяльність у соціальній сфері. Під соціальними інноваціями автор розуміє «аспект соціалізації, що відображає процес створення студентами нових галузей соціальної практики, побудову не існуючих раніше спільнот, які не можуть бути виведені безпосередньо з досвіду» [12, с. 146]. При цьому він зауважує, що студентські соціальні інновації визначаються як «цілеспрямований, педагогічно керований процес генерації нових ідей і створення на їх основі різних новоутворень як у системі вищої освіти, так і за її межами» [12, с. 148].

Висловлена вченим думка доводиться сучасними реаліями інформаційної доби, за якої спостерігаємо трансформаційні процеси в осмисленні світоглядних позицій з огляду на глобальний характер взаємообміну інформацією.

Розглянемо особливості соціалізації студентської молоді в інформаційну добу. Найбільш поширеним визначенням сучасного суспільства є його визначення як суспільства інформаційного (Д. Белл, В. Іноземцев, Д. Рисмен, Р. Катц, М. Маклюен).

На думку багатьох дослідників (М. Кастельс, М. Порат, Ф. Махлуп, В. Абдєєв та інші), інформаційне суспільство – це таке суспільство, в основі розвитку й існування якого лежить інформація, що пронизує всі сфери виробничої й соціальної діяльності індивіда.

У «Соціологічній енциклопедії» (2003) подається таке визначення терміна «інформаційне суспільство» – «концепція функціонування сучасного суспільства, що надає визначного значення стрімко зростаючим можливостям виробляти, обробляти й передавати велику кількість інформації з усіх сфер життєдіяльності людини й суспільства в цілому. <...> Рушійною силою інформаційного суспільства є інформація. <...>. Для інформаційного суспільства характерна якісна трансформація базової ціннісної системи суспільства: цінності матеріального достатку, ділового успіху, економічного раціоналізму поступаються домінуючими позиціями постматеріальним цінностям: духовним, гуманітарним і психологічним.» [14, с. 123].

Становлення інформаційного суспільства зумовило зміну умов існування людства в цілому й окремої особистості. Нового значення набуло використання інформаційних комунікацій в усіх видах особистої діяльності: суспільно-політичній, трудовій, навчальній, побутовій, інформаційній тощо.

Однією з головних особливостей процесу соціалізації студентства в добу інформаційного суспільства є його гіпердинамічний характер, який пояснюється динамічними трансформаціями політичної, економічної та соціокультурної ситуації в державі. Можна об'єктивно говорити про усталену систему норм і цінностей українського суспільства, які слід передати молодому поколінню. Гіпердинамічний характер соціалізації також пояснюється процесами глобалізації інформаційного обміну, взаємовпливом і взаємообміном світових і національних культур, релігій, що не було характерним для минулих десятиліть. Окрім того, за інформаційної доби відбувається ускладнення й активна зміна цілей і методів соціалізації.

Іншою особливістю, що характеризує процес соціалізації студентства, є сприйняття студентської молоді як суб'єкта соціалізаційного процесу, оскільки студенти є тією верствою населення України, яка першою відчуває й починає активно реагувати на інноваційні тенденції в розвитку суспільства. Така ситуація пояснюється, головним чином, тим, що молодь не обтяжена досвідом і сталими стандартами минулого життя, здатна гнучко реагувати на зміни суспільства й пристосовуватися до вимог, які ставить перед динамічним суспільством майбутнє, законів розвитку й прогресу [3]. Таке орієнтування студентів не стільки на стандарти минулого, скільки на вимоги майбутнього визначає їхню активність у соціальному житті держави. Таким

чином, цю особливість ми можемо визначити як підвищення активності й вибірковості, тобто суб'єктності студентства в процесах соціалізації.

Сьогодні студент є не лише об'єктом, а й суб'єктом соціальних стосунків, що складає основи розвитку й функціонування українського суспільства, має змогу вирішувати свої соціальні й особистісні проблеми. Так, до найпоширеніших соціальних проблем сучасного студентства ми відносимо проблеми: визначення ролі й місця студентів у суспільстві інформаційної доби; формування моральних орієнтацій та ціннісних пріоритетів; здобуття освіти (якісної, співвідносно з баченням особистісного розвитку – професійне самовизначення); вирішення проблеми працевлаштування; конкурентоздатність на ринку праці; становлення політичної, ідеологічної, релігійної позиції; особистісного плану (пошуки сенсу життя; побудова дружніх, сімейних відносин тощо).

Для сучасного процесу соціалізації студентської молоді характерним є перерозподіл впливу на особистість інститутів соціалізації на фоні загального збільшення соціалізаційних інститутів і зміни значення конкретних агентів соціалізації. Наприклад, інститут інформаційні комунікації поступово набувають провідного значення соціалізації студентської молоді й перебирають на себе функції інших соціалізаційних інститутів, а саме навчального закладу, групи однолітків, родини тощо. Інформаційні комунікації часто визначають зміст дозвілля студентської молоді, виконуючи рекреативну функцію; вони можуть бути й компенсацією міжособистісних контактів: зараз спостерігається тенденція популяризації віртуального спілкування, дружби, кохання, що забезпечується засобами Інтернету. Преса, радіо, телебачення – поширений засіб релаксації для більшості молодих людей, які знаходять відпочинок у перегляді телепередач і відеопродукції, слуханні аудіозаписів, роботі в Інтернеті, читанні періодичної преси. Окрім того, на сучасному етапі розвитку суспільства друковані й електронні мас-медіа становлять собою своєрідну систему неформальної освіти, яка певним чином впливає на молоду людину, формуючи її світогляд щодо способів і стилю життя, типів поведінки тощо.

Пов'язаною з вище названою особливістю сучасного процесу соціалізації студентської молоді є й інша, а саме – перехід значної кількості виховної роботи за межі навчальних закладів, що пояснюється збільшенням кількості соціалізаційних інститутів і зміною значення певних агентів соціалізації, а також ускладненням цілей і механізмів соціалізації.

У педагогічних розвідках В. Нікітін доводить, що інтегрованим наслідком соціально-педагогічного впливу є соціальність як здатність людини до взаємодії з соціальним світом. На погляд дослідника, «соціальність не є синонімом суспільного. Останнє ширше за своїм змістом і виражає типологічну характеристику природи соціальності». Він робить важливу примітку стосовно того, що соціальність є проявом суспільної природи людини на індивідуальному рівні і тому вміщує в себе суб'єктивність, яка розумі-

ється як здатність бути джерелом особистої активності, прояв індивідуального творчого ставлення до суспільного буття. Із розвитком соціальності людина дістає здатність до соціального саморозвитку та самовиховання, оскільки не укладається в схему адаптації – інтеграції, яка має відбиток пасивної поведінки особистості в суспільстві» [376, с. 39].

Для нашого дослідження є цінним виділення перетворювального компонента соціально-педагогічного впливу, що органічно пов'язується із творчим перетворенням соціокультурної дійсності. Таким чином, найвищим етапом соціалізації визначаємо індивідуальну трансформацію соціокультурного досвіду активним суб'єктом суспільства. Інтеріоризація соціокультурного досвіду визначає перетворювальну дієвість як суспільного, як певної форми соціуму, так і соціального буття (сімейного, етнічного, релігійного, регіонального, глобального буття тощо).

Ефективність соціально-педагогічного впливу визначається сформованістю соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення і самоствердження, тобто особистісного буття відповідно до можливостей людини і навколишнього середовища. Циклічність процесу соціалізації у свою чергу створює умови для подальшого розвитку суспільства.

Творчий і рефлексивно-аналітичний підхід особистості до власної діяльності дозволяє унеможливити реакційний характер соціально-педагогічного впливу (закріплення процесу деперсоналізації людини, її відчуження від себе і суспільства) та консервативний (закріплення визначальних соціальних цінностей і форм поведінки), хоча в цілому цей вид діяльності має гуманістичний характер, оскільки його метою є протистояння відчуженню, пригніченню людини, сприяння індивідуалізації, розвитку людського «Я» у єдності з цінностями свободи, справедливості і рівності, демократизації і гуманізму.

У процесі розвитку і становлення соціальності (соціальних цінностей, соціальних рис, соціальної поведінки) соціальних суб'єктів соціально-педагогічний механізм є об'єктивною соціокультурною реальністю будь-якої соціальної спільноти; засобом, спрямованість якого залежить від його змісту, який у нього вкладає соціум.

Проведений аналіз соціально-педагогічної літератури з питань соціалізації дав нам підстави вважувати «соціалізацію» як динамічний процес, змістом якого є входження людини до соціуму і становлення її особистості, що забезпечується інтегрованістю індивіда в суспільство й водночас його соціальною автономізацією.

Соціалізації студентської молоді в інформаційну добу ми розуміємо як процес активного засвоєння студентами системи соціальних норм, цінностей, що транслюються інформаційними комунікаціями, перетворення їх на відповідну систему соціальних установок, ціннісних орієнтацій, що забезпечить гармонійне входження молоді до реального суспільного життя.

Результатом процесу соціалізації студентської молоді засобами інформаційних комунікацій є набуття студентами соціальності.

Серед сучасних особливостей процесу соціалізації студентства виділяємо такі: а) гіпердинамічний характер процесу соціалізації; б) сприйняття студентства не лише як об'єкта, а і як суб'єкта соціалізаційного процесу; в) перерозподіл впливу на особистість інститутів соціалізації, зокрема, збільшення соціалізаційного впливу інформаційних комунікацій, що значною мірою пов'язано із сучасними умовами переходу українського суспільства до суспільства інформаційного типу; г) перехід значної частини виховної роботи за межі вищих навчальних закладів; д) трансформація основних інститутів соціалізації; е) збільшення рівня автономності особистості від суспільства.

Література

1. Аберкромби Н. Социологический словарь: пер. с англ. / Н. Адеркромби, С. Хилл, Б. С. Тернер; под ред. С. А. Ерофеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономика, 2004. – 620 с.
2. Волков Ю. Г. Социология молодежи: учеб. пособие / Ю. Г. Волков, В. И. Добренков, Ф. Д. Кадария; под ред. проф. Ю. Г. Волкова. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2001. – 576 с.
3. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста / Б. Г. Ананьев // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы / под ред. Б. Г. Ананьева. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. – Вып. 2. – С. 34 – 45.
4. Головатый Н. Ф. Социология молодежи: курс лекций / Н. Ф. Головатый. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.
5. Заверико Н. Историко-теоретичний аналіз досліджень проблеми соціалізації особистості: соціальна педагогіка і адаптивність особистості / Н. Заверико, І. Зверева / Київ. міжрегіон. ін-т. удоскон. вчителів. – Суми: ВВП Мрія, 1994. – С. 49 – 59.
6. Зеньковский В. В. Социальное воспитание, его задачи и пути / В. В. Зеньковский. – М., 1981. – 91 с.
7. Іванченко А. В. Концепції соціалізації особистості у західній педагогіці другої половини ХХ століття / А. В. Іванченко, А. А. Збруєва // Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – 1999. – № 3 – С. 22 – 26.
8. Кон И. С. НТР и проблемы социализации молодежи / И. С. Кон. – М.: Знание, 1988. – 64 с.
9. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2000. – 200 с.
10. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М.: БРЭ, 2003. – 528 с.
11. Руденко А. В. Методологический анализ современных концепций социализации личности: автореф. дис. ... на соискание ученой степени канд. психол. наук / А. В. Руденко. – К., 1980. – 22 с.
12. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства / С. В. Савченко. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 406 с.
13. Словарь по социальной педагогике: учеб. пособие для студентов вузов / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. – М.: Академия, 2002. – 368 с.
14. Социологическая энциклопедия / под общ. ред. А. Н. Данилова. – Минск: БелЭн, 2003. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2010 р.